

A kötetet imponálóan gazdag irodalomjegyzék zárja, a magyar műveken kívül német, francia, angol szerzőkre is hivatkozik. „Az összehasonlító stíluselmzés szakirodalmából”: e cím szerepel a lista élén; ehelyett a Felhasznált irodalom vagy Irodalom volna találó, mivel a jegyzékben szakmunkákon kívül az idézett szépirodalmi művek is benne vannak (például Ady Endre összes prózai művei; József Attila összes műve; Márai Sándor: Egy polgár vallomásai stb.).

Külön elismerés és köszönet illeti a szerzőt, amiért SZATHMÁRI ISTVÁN stíluskutató csoportjának tagjaitól származó tanulmányokra olyan bőségesen hivatkozik, felsorolva őket az irodalomjegyzékben. Legnagyobb számban természetesen és méltó módon SZATHMÁRI tanár úr műveinek címeit olvashatjuk.

Ez a rövid ismertetés nem tudja kellőképpen érzékeltetni a kötet imponáló gazdagságát és sokszínűségét. A szerző tájékozottsága a magyar és a nemzetközi – elsősorban stilisztikai – szakirodalomban, kivételes olvasottsága, a klasszikus és a mai magyar szépirodalomnak kiváló ismerete mellett grammatikai és verstani megállapításai szintén fölényes szakmai tudásról, nagyfokú tájékozottságról tanúskodnak.

Egyetemi oktatói tapasztalatai révén ismét olyan könyvet alkotott SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, amelynek elemzéseit magyartanárok, egyetemi hallgatók, doktori iskolák hallgatói nagyon sok tanulsággal ismerhetik meg, mintául szolgálhat elemzéseikhez, s amellett minden irodalom, főként a huszadik-huszonegyedik századi irodalom iránt érdeklődő olvasója is haszonnal, örömmel tanulmányozhatja.

Hivatkozott irodalom

- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1994. *Stilisztika*. Trezor Kiadó, Budapest.
 SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
 SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2001. *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete*. Az alakzatok világa 3. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2011. *Stíluselmzés – stílusértékelés – stílusművelés. Stilisztikai gyakorlókönyv*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
 SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2016. *Költészet és játék. A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

V. RAISZ RÓZSA
 Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Pölcz Ádám, A nyelvművelés retorikai gyökerei

A nyelvhelyesség retorikai alapjainak hagyományáról

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Interkulturális Kutatások Kft., Budapest,
 2021. 227 lap

A retorika és a nyelvhelyesség kapcsolata több évezredezre tekint vissza, mégpedig olyan múltra, amely meghatározza mai nyelvművelő tevékenységünket is. Igazolással ezúttal elegendő a legnagyobb hatású szerzőt, MARCUS FABIVS QVINTILIANVST idézni.

Institutio oratoria, azaz Szónoklattan című, tizenkét könyvből álló művében stíluselméletét a négy stíluserényre alapozza: a latinosságra, a világosságra, az ékességre, valamint az illóségre. A „latinosságot” (nyelvhelyességet) a grammatikában, az első könyvben tárgyalja, mégpedig igen hosszan, mintegy 35 oldal terjedelemben. A grammatikát így határozza meg: „A helyes beszéd tudománya és a költők magyarázata.” De még ennél is több feladata van: „Mert a helyesírás is kapcsolatban van a beszéddel, és a magyarázatot pedig megelőzi az értő olvasás, és mindezekhez járul a kritika.” A grammatikán belül először a hangtannal, a szófajokkal és az alaktannal foglalkozik. Ezután következik a nyelvhelyesség témaköre, melyet a következőképpen vezet be: „Mivel pedig a beszédnek három erénye van, hogy helyes, hogy világos, hogy ékes legyen (mert az illóséget, amely igen fontos, a legtöbben az ékesség alá sorolják), és ugyanannyi hibája, amelyek a fentiek ellenkezői: kezdjük a helyes beszéd szabályrendszerével, amely a grammatika első része.” E részben kiemelt helyet kap a barbarismus és a soloecismus, vagyis a szótani és a szintaktikai nyelvi hibák részletes tárgyalása – lényegében róluk van szó a mai nyelv-művelésben is azaz a szóhasználat és a mondatfűzés lehetőségeiről.

PÖLCZ ÁDÁM nyelvész, retorikakutató, az ELTE Tanító- és Óvóképző Karának adjunktusa, tanszékvezetője. A nyelv-művelés retorikai gyökerei. A nyelv-helyesség retorikai alapjainak hagyományáról című kötet doktori disszertációjának könyvvé formált kiadása, a nyelv-művelés (nyelv-helyesség, nyelvi ismeretterjesztés) retorikai gyökereit kutatja. Az ókori retorikától napjainkig fogja át a retorika és a nyelv-művelés összefonódásának történetét, a legfontosabb retorikai szerzőkre koncentrálva. A könyv fejezetei nagy ívet rajzolnak föl ARISZTOTELÉSZTől és a római retorikusoktól kezdve a középkoron és a reneszánszon át a 16–19. századi magyarországi szerzőkig, sőt a 20. század modern retorikusaiig, folyamatosan kutatva azokat a kapcsolódási pontokat, amelyeken keresztül eljutunk korunk nyelv-műveléséig, a nyelvi ismeretterjesztésig.

A kötet 227 oldal terjedelmű, szerkezete logikus és áttekinthető. A szerző előszóval kezd, majd hat számozott fejezetre és több alfejezetre osztja tanulmányát; utószóval, a felhasznált irodalom jegyzékével, köszönetnyilvánítással és a munkához felhasznált képek forrásjegyzékével zár.

A retorika, az alkalmazott nyelvtudomány és a nyelv-művelés címet kapta az első fejezet. Bemutatja a retorika különféle meghatározásait, az ókori szerzőktől kezdve a 20. századi irányzatokig. A retorika összetett tudomány, ezért a meghatározások más-más aspektusát emelik ki. ARISZTOTELÉSZ a meghatározással indítja retorikáját: „A retorika a dialektika párja: mindkettő olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyeket valamiképpen minden ember egyaránt megismerhet, és nem tartozik semmiféle külön tudományhoz”. Átfogja tehát egész életünket, a valószínűségi érveléssel foglalkozik, mint a dialektika – ezért alkotnak párt. QUINTILIANUS azt tanítja, hogy a retorika a jól beszélés tudománya, és hozzáteszi: szónok csak becsületes ember lehet. Tehát az etikai aspektust helyezi előtérbe. A modern irányzatok is sokfélék: a retorika mint jelentés, mint etikai érték, mint az okok kutatása, azaz érvelés, mint stílus. PÖLCZ ÁDÁM a meghatározások után ismerteti az alkalmazott nyelvtudomány meghatározására tett kísérleteket, végül rámutat arra, hogy a retorikát az alkalmazott nyelvészet szerves részének lehet tekinteni. Rámutat arra is, hogy a retorika a nyelvtudománnyal párhuzamosan fejlődött a kezdetek óta, tulajdonképpen a retorika, a grammatika, a nyelv-művelés együtt alakult ki a nyelvi normával.

A Nyelvápoló, nyelvfejlesztő tevékenység az ókortól a reneszánszig című második fejezetben a stíluserények meghatározását és vizsgálatát végzi, az antik retorikai szerzők (mindegyikük olvasható magyar fordításban, elsősorban ADAMIK TAMÁS munkásságának köszönhetően) – ARISZTOTELESZ, CORNICIUS, CICERO, QUINTILIANUS, PSZEUDO-LONGINOSZ – műveit elemezve, különös figyelmet fordítva a stíluserények vagy stíluskövetelmények tanára. Ezek vizsgálatakor – mint már említettem – QUINTILIANUS felosztását követi, a stíluserények tehát a következők: illőség, világosság, nyelvhelyesség, ékesség. Felhívja a figyelmet arra is, hogy nemcsak a görögök és a rómaiak, hanem a keleti népek (egyiptomiak, akkádok, sumérek) is tudatosan foglalkoztak a nyelvükkel. Meghatározza, hogy az illőség és a világosság erénye milyen kapcsolatban áll a megfogalmazás módjával. Hangsúlyozza, hogy „Quintilianus a világosságot tartja a legfontosabb stíluserénynek. Szónoklattanában számol az emberi gyarlósággal, és elhívja a leendő szónokok figyelmét arra, hogy a beszédnek annyira világosnak kell lennie, hogy – pl. a törvényszéken – még a lankadó figyelmű bíró is megjegyezze azt, amit mondanak” (43). A stíluserények vizsgálatakor megemlíti, hogy a nyelvhelyesség erénye nem csupán a beszélt, hanem az írott nyelvre is vonatkozik. Az ékesség erénye kapcsán a beszéd díszítettségét említi, azt, hogy milyen szóképek és alakzatok fordulnak elő a nyelvhasználatban, és hogy ezeket hogyan érdemes alkalmazni.

A nyelvművelő tevékenység a nyelvi normához igazodik, éppen ezért egy nyelv életében alapvető a nyelvi norma kialakulása. A fejezet második felében a szerző a latin nyelv normalizációját tárgyalja (a Kr. e. 150-tól Kr. u. 200-ig tartó időszakot), ez a nyelvtervezés vagy sztenderdizáció folyamata, mely státustervezésből és korpusztervezésből áll. Ez minden időben fontos tevékenység – napjainkban is –, s mintája a latin normalizációja. „A normatív nyelvhasználat igazi megvalósítójának Cicerót tartották” (63). Egészen a reneszánszig tartó időszakot vizsgálja. A fejezet érdekes, sok újdonságot nyújtó aleggysége: „Retorika és nyelvhasználati útmutatás a középkorban és a reneszánszban”. Ismerteti SZENT ÁGOSTON, SEVILLAI IZIDOR, a Nagy Károly udvarában tevékenykedő ALKUIN, valamint SALISBURYI JÁNOS (IOANNES SARESBERIENSIS) munkásságát. (Metalogicon című műve szintén olvasható magyarul). Megtudhatjuk, hogy a retorika szerepe a reneszánsz időkában átalakult: a művelt ember beszédének követelményeit foglalta magába. BALDASSARE CASTIGLIONE Az udvari ember című összefoglaló munkájában megtaláljuk mind a cicerói, mind a quintilianusi retorikaértelmezést, a nyelvhelyesség, a világosság, az ékesség és az illőség stíluserényét. A fejezet végén az antik retorikák egymásra hatását, valamint a későbbi jelentős művek főbb gondolatait egy táblázatban összegezi és ábrázolja.

A harmadik fejezet a Retorika és nyelvművelés a 16–19. századi Magyarországon címet viseli. A korabeli magyar retorikakutatásokról és nyelvművelésről ad átfogó képet a szerző. „Az egységesülő irodalmi nyelv létrejöttéhez nagyban hozzájárult, hogy megindult a feudalizmus bomlása és a polgárság előretörése, fellendült a kereskedelem, és kezdetét vette az iparosodás. E folyamatok lendületet adtak a nemzeti nyelvek kialakulásának. Ehhez föl kellett fedezni az ún. vulgáris nyelveket, majd rendszerbe kellett foglalni őket, hiszen csak így indulhattak meg a kiegyenlítődés és a normalizáció útján, és így lehetett belőlük nemzeti nyelv” – állapítja meg SZATHMÁRI ISTVÁN kutatásai alapján (97). Bizonyítja azt, hogy az antik retorikákban megismert nyelvhelyességi elvekkel a magyarországi retorikákban és grammatikákban is találkozhatunk. Ezek az elvek a szóhasználattal és mondatszerkesztéssel kapcsolatosak; bizonyítja, hogy az újkori magyarországi stíluskövetelmények nagymértékben megegyeznek az antik retorikák stíluskövetelményeivel.

Olyan szerzők munkáját vizsgálja a kötet szerzője, mint PÉCSELI KIRÁLY IMRE, GELEJI KATONA ISTVÁN, SZEBERÉNYI LAJOS, SZVORÉNYI JÓZSEF. PÉCSELI KIRÁLY IMRE latinul írt retorikája le van fordítva magyarra (C. VLADÁR ZSUZSA munkája), jó volna a többi latin nyelvű retorikánkat is magyarra fordítani, jelentős volna az irodalomtörténeti kutató-sok számára is. Ide kapcsolja a skót HUGH BLAIR 1783-ban publikált retorikáját (*Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*), mivel az egész világon, így nálunk is ismerték, tanították, s viszonylag korán, 1838-ban magyarra is lefordították (a fordítás KIS JÁNOSTól származik). „A retorikai gondolkodás és műveltség annyira áthatotta a XIX. századi magyarországi tudományos-pedagógiai gondolkodást, hogy az oktatásszervezést is befolyásolta” (121). Ezen állítását KÁRMÁN MÓR tantervírói tevékenységének ismertetésével igazolja.

A Retorika és nyelvművelés – a nyelvművelés helye a nyelvi cselekvési színtérben címet kapta a negyedik fejezet. Első felében a szerző a törzsi kultúrák és különböző vallások igényes beszédről való felfogását ismerteti az amerikai klasszika-filológus, GEORGE KENNEDY monográfiája (*Comparative Rhetoric*, 1998) alapján. Bebizonyítja, hogy akár központi szabályozás nélkül is lehetséges az igényes nyelvhasználatra való törekvés: hozzátartozik az emberi természethez. A továbbiakban a magyarországi nyelvművelési elképzeléseket, irányzatokat ismerteti. Végül a szerző meghatározza, hogy a nyelvművelés napjainkra körbeért, visszatért a kiindulási pontjához, a stílushoz: a Magyar Nyelvőr alapítója, SZARVAS GÁBOR, majd BÁRCZI GÉZA nevéhez kapcsolódik a *nyelvközponti nyelvművelés*, LŐRINCZE LAJOS nevéhez kapcsolódik az *emberközponti nyelvművelés*, GRÉTSY LÁSZLÓ a *nemzetközponti nyelvművelés* megfogalmazója, KEMÉNY GÁBOR pedig *stílusközponti nyelvművelésről* értekezett: a stílus kérdése középponti helyet foglal el (a stílus pedig maga az ember).

Az utóbbi évtizedek nyelvművelés-történetének megírásához külön könyvre volna szükség. PÖLCZ ÁDÁM erre a nagy feladatra ebben könyvben nem vállalkozhatott, ezért két mozzanatot emelt ki: a nyelvművelő leveleket, melyekből képet kaphatunk az emberek érdeklődéséről, valamint a mai nyelvi szolgáltató iroda tevékenységét, melynek ismerete kapcsán szintén tájékozódhatunk a mai problémákról.

A Nyelvművelő levelek – Nyelvhasználói kérdések az 1950-es és 1960-as években című ötödik fejezetben a szerző olyan anyagot mutat be röviden, amelyben a 20. század közepén a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetéhez érkezett kérdések számát és témaköreit határozza meg. Olyan kérdéseket vizsgál, mint például a földrajzi nevek írása, a helyes mondatszerkesztés. Megtudhatjuk, hogy az ötvenes és a hatvanas években a nyelvhelyességi kérdések száma toronymagas volt, talán azért, mert a szovjet érában az emberek csak így fejezhették ki nemzeti érzelmeiket.

Az utolsó fejezet A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda 15 éve – nyelvi tanácsadás, nyelvi ismeretterjesztés címet kapta. „Nyelvművelésre, nyelvi ismeretterjesztésre a XXI. században is van igény. Ezt bizonyítja a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodához (Manyszi) 2017. szeptember végéig érkezett 20 000, többségében nyelvhelyességi és helyesírási kérdés is” (213). A szerző a Manyszi működését mutatja be számos példán keresztül. Sokféle témakört vizsgál, mint például az igeekötők helyes használata, az idegen szavak használata, mondatszerkesztési hibák, vesszőhasználat stb. Gondolatmenetét a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda adatbázisából vett példákkal szemlélteti és magyarázza. A fejezet végén azt a következtetést vonja le, hogy az évszázadok során felismert és többször leírt nyelvhelyességi problémák alapvetően nem változtak. A helyesírás azonban sokkal nagyobb hangsúllyal

van jelen, hiszen a nyelvhasználók a mindennapi írásgyakorlatuk alapján számtalan ismert és ismeretlen problémával találkozhatnak mind a mai napig.

A hazai nyelvművelés történetéről régebben született egy összefoglalás, FÁBIÁN PÁL *Nyelvművelésünk évszázadai* című, 1984-ben megjelent könyve a nyolcvanas évekig követi az eseményeket. A tudománytörténet számára izgalmas feladat volna megírni az utóbbi évtizedek nyelvművelésének történetét, hiszen a szolgáltató irodán kívül több fórumon is jelennek meg nyelvművelő írások, tanácsadások, s lezajlott egy, a nyelvi norma létét kétségbe vonó, a nyelvművelést támadó vita is, amelyből szerencsére a nyelvművelés megerősödve került ki; s hosszú szünet után 2000-től a retorika ismét tantárgy lett az iskolában.

Az Utószóban nagyvonalakban áttekintést kapunk nyelvművelés és a retorika összekapcsolódási pontjairól, ismét hivatkozva mind az antik, mind a magyarországi retorika nyelvhasználati elveire.

PÖLCZ ÁDÁM e kötet megalkotásával átfogó képet alkotott mind a retorika, mind a nyelvművelés fejlődéséről és problémáiról. A szerző a kötet borítóján lévő ismertetőben azt írja, hogy szeretné, ha kötete egyszerre lenne tudományos igényű munka, ismeretterjesztő olvasmány és egyetemi tankönyv is egyben. Véleményem szerint ezt a célját sikerült is elérnie, mivel mind a laikusok, mind pedig a hozzáértő szakemberek számára alapos, érdekes és lebilincselő alkotás.

GULYÁS MÁRK

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Барань Єлизавета, Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти

[Bárány Erzsébet, Hungaro-Ucrainica. Magyar–ukrán kapcsolatok: nyelvi interferenciák és nyelvészeti kapcsolatok]

ТОВ «PIK-У», Ужгород, 2021. 310 lap

A közelmúltban látott napvilágot a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszék docensének, Bárány Erzsébetnek a *Hungaro-Ucrainica. Magyar–ukrán kapcsolatok: nyelvi interferenciák és nyelvészeti kapcsolatok* című monográfiája, melyben a szerző korábban megjelent tanulmányai kerülnek immár szerves egységként bemutatásra.

A kötet előszavát az Eötvös Loránd Tudományegyetem professor emeritusa, a szerző PhD-értekezésének témavezetője, a sláv és a magyar tudományos körökben is jól ismert ZOLTÁN ANDRÁS írta, aki kiemeli, hogy a magyarországi ukrainisztika és az ukrán nyelv tudomány számára is kiemelkedő fontossággal bírnak az olyan kárpátaljai szakemberek, mint BÁRÁNY ERZSÉBET, akik mindkét nyelv vonatkozásában kellő nyelvismerettel és megfelelő szakmai előképzettséggel rendelkeznek (11–12).

Az első, több alfejezetre tagolódó fejezet a magyar eredetű szókészleti elemekkel, illetve azoknak az ukrán nyelvben betöltött helyével és jelentőségével foglalkozik. A szerző kiemeli, hogy az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok vizsgálata a ma is fennálló szomszéd-sági viszony révén a helyi, az ukrán és a magyarországi nyelvész szakemberek által elért